

Список иллюстрацій

Рис. 1. Типи споруджень на поселеннях черняховської культури дніпро-донецької лесостепи (карта): 1 – наземні глинобитні; 2 – наземні каркасно-столбові; 3 – углублені; 4 – умовні межі між районами; 5 – межі ареалу культури. Нумерація дана по каталогу черняховських пам'яток в дніпро-донецької лесостепи. Номери пам'яток на карті: *Район 1 «Дніпр, лівий берег»*: 13 – Градижск (ур. Круча); 20 – Жовнино (ур. Василенки); 29 – Максимовка; 36 – Новолиповське; 40 – Радущовка; 79 – Соснова; 104 – Ерковці; 142 – Хлопков 1; *Район 2 «Десна-Сейм»*: 4 – Липовка 1; 53 – Белопольє 1; 68 – Пени 1, 2; 88 – Колосовка; 91 – 10-й Октябрь; 93 – Снагость 2; *Район 3 «Сула»*: 31 – Беседовка; 36 – Артюховка 1; 50 – Коровинці; 71 – Воскресенське 1; 74 – Гнидинці 6; 106 – Давыдовка; *Район 4 «Псел»*: 6 – Гочево 3; 7 – Гочево 4; 9 – Дмитровка 3; 28 – Великий Бобрик; 72 – Мамрої 2; 79 – Песчаное; 87 – Василенки 4; 102, 103 – Косовщина 1, 2; 106 – Краснопольє 1; *Район 5 «Ворскла-Орель»*: 13 – Вознесенський 1; 75 – Боромля 2; 120 – Кантемировка; 139 – Войтенки 1; 141 – Войтенки 2; *Район 6 «Северський Донець»*: 19 – Хохлово 2; 39 – Новоберекське; 44 – Колесники; 64 – Тимченки 2; 68 – Шлях 2; 86 – Халимоновка; 87 – Огульці; 96 – Головино 1; 117 – Пересечное; 148 – Муром 6.

Рис. 2. Углублені спорудження на поселенні черняховської культури Белопольє: постройкі 2 (1), 4 (2) [43, рис. 6, 12].

Рис. 3. Углублені спорудження на поселеннях черняховської культури: Войтенки 1, ділянка «А», спорудження 10 (1), 10-й Октябрь [10, рис. 42].

Рис. 4. Углублені спорудження на поселеннях черняховської культури: Великий Бобрик, жилища 1 (1), 4 (2) [44, рис. 29, 34].

Рис. 5. Углублені спорудження на поселеннях черняховської культури: Косовщина 1, жилища 1 (1), Косовщина 2, жилища 2 (2) [45, рис. 4], Ново-Липовське, спорудження 1, 2, 3 (3-5) [6].

Рис. 6. Углублені спорудження на поселеннях черняховської культури: Краснопольє 1, спорудження 1 (1) і 2 (2), [46, рис. 3, 4]

Рис. 7. Углублені спорудження черняховської культури на поселеннях Давыдовка (1), Тимченки (2), Войтенки, ділянка «В» (3). Умовні позначення: 1 – угли; 2 – рештки глинобитного очага; 3 – скоплення фрагментів кераміки; 4 – частина залізного теса; 5 – материк.

Список сокращений

АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України

АО – Археологічні відкриття

АП УРСР – Археологічні пам'ятки УРСР

ВХНУ – Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

МКАС – Міжнародний конгрес археологів-славистів

НА ІА НАНУ – Научний архів Інститута археології Національної академії наук України

НА ІА РАН – Научний архів Інститута археології Російської академії наук

РА – Російська археологія

УДК 314.14-053.31:[314:930]:2-773“1734/1786”

О. Ю. Замура

СЕЗОННА ДИТЯЧА СМЕРТНІСТЬ У С. ВЕТОВОМУ БАСАНСЬКОЇ ПРОТОПОПІІ ПЕРЕЯСЛАВСЬКО-БОРИСПІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ПРОТЯГОМ 1734–1786 рр.

У статті на основі даних джерел церковного обліку населення підраховано й проаналізовано показники сезонної смертності серед дітей с. Ветового Басанської протопопії Переяславсько-Бориспільської єпархії в середині XVIII ст. Встановлено її залежність від природно-кліматичних факторів, зокрема змін пір року.

Ключові слова: метрична книга, свідний розпис, індекс Уіпла, індекс Дюпак'є, криза смертності, епідемія, чума.

Оновлення дослідницької парадигми в сучасній українській історіографії на засадах системного й міждисциплінарного підходів зумовило зацікавлення вітчизняних науковців проблемами історичної демографії. З огляду на те, що головним чинником, який забезпечує існування людського суспільства, є безперервний процес відтворення населення, така увага є цілком виправданою. Водночас стала тенденція до антропологізації сприяє пошуків цього інтересу. Враховуючи те, що одним з основних елементів процесу відтворення населення є смертність, зокрема дитяча, поглиблене дослідження цього явища видається актуальним.

У домодерній Європі дитяча смертність була одним з найважливіших компонентів демографічного зростання, який визначав умови існування всього соціуму (режим відтворення населення; середню очікувану тривалість життя новонароджених; кількість дітей, які досягали статевої зрілості). На жаль, у вітчизняній історіографії фактори та демографічні наслідки цього процесу практично не досліджені. Спеціальні наукові праці, які б стосувалися механізмів функціонування дитячої смертності в

ранньомодерному українському суспільстві середини XVIII ст., майже відсутні [1, с. 138–158; 2, с. 114–125]. Дана стаття є спробою частково заповнити цю прогалину.

Історик-демограф може обмежитися вивченням штучної вибірки джерел, оскільки завдяки математичній статистиці було доведено, що репрезентативність має універсальний характер [3, с. 158]. У даному дослідженні увагу зосереджено на статистичних джерелах обліку мешканців с. Ветового, яке в середині XVIII ст. відповідно церковного поділу належало до Басанської протопопії Переяславсько-Бориспільської єпархії [4, арк. 1], а відповідно полково-сотенного устрою – до Березанської сотні Переяславського полку [5, с. 49].

Користуючись сповідним розписом [6] та метричною книгою ветовської церкви Святителя Христового Миколая [7], ми мали на меті дослідити зв'язок між коливаннями кількості смертей і зміною пір року; визначити показники дитячої смертності; з'ясувати те, як вона змінювалася у різних дитячих вікових групах і співвідносилася із смертністю працездатного населення. Особливу увагу ми звернули на визначення криз смертності у с. Ветовому й на те, як зростання кількості дитячих смертей позначалося на демографічній ситуації в селі. За допомогою даних метричної книги, встановлено вірогідність доживання новонароджених до 5 років.

У демографічних дослідженнях дітьми вважаються особи, які ще не досягли віку статевої зрілості, тобто 15 років [8, с. 125]. Саме цього критерію ми притримувалися у нашому дослідженні. Крім того, згідно методу, який запропонували французькі демографи Луї Анрі (Louis Henry) та Алан Блюм (Alan Blum) [9, с. 23–25], облікованих дітей с. Ветового було розподілено на три вікові групи (0 – 4 роки, 5 – 9 років, 10 – 14 років).

У сповідному розписі місцевий священик Ігнатій Стасевич зазначив, що станом на 1763 р. у селі мешкало 1185 осіб обох статей. Однак джерелам обліку населення достатистичного періоду не можна довіряти беззастережно. Стосовно сповідних розписів XVIII ст., то їхніми основними недоліками були недооблік дітей, молодших семи років, бо вони не сповідалися [10, с. 114], жінок [11, с. 146], кількості дворів [12, с. 128–129] та неточно показаний вік парафіян [13, с. 6] (йдеться про вікову акумуляцію, тобто тенденцію округлювати вік переписаних осіб так, щоб він закінчувався на 0 або на 5).

Перевірити, чи були допущені неточності в конкретному примірнику сповідного розпису, можна за допомогою методів історичної демографії. Для перевірки кількості “ювілярів” у сповідному розписі с. Ветового 1763 р. застосуємо формулу обрахунку індекса Уіпла (**Whipple index**) [14, с. 7]. Вона має наступний вигляд:

$$I_{wh} = \frac{\sum_{23}^{62} Pa \text{ з закінченням на } 0 \text{ і } 5}{1/5 \sum_{23}^{62}} \times 100,$$

де Pa – чисельність населення.

Чисельність мешканців села віком 25 – 60 років, у літах, що закінчувались на 0 та 5 була 79 осіб. Загальна чисельність населення віком 23 – 62 роки становила 468 осіб. Підставивши ці дані у формулу, маємо:

$$I_{wh} = \frac{79 \times 100}{1/5 \times 468} = 84,4.$$

Цей показник означає, що дані про вік у сповідному розписі дуже точні. Відповідно до стандарту ООН, відхилення становить не більше 5 % [15, с. 7].

За даними сповідного розпису 1763 р. у с. Ветовому мешкало 600 осіб чоловічої та 585 осіб жіночої статі. В історичній демографії, щоб визначити співвідношення населення за статтю, прийнято ділити кількість чоловіків на кількість жінок і множити частку на 100. Таким чином маємо:

$$100 \times \frac{600}{585} = 102,6$$

Це означає, що на 100 осіб жіночої статі припадало 102 особи чоловічої статі. Отже перевага чоловіків була в межах норми [16, с. 27]. Цей факт посвідчує, що якщо й можна припустити недореєстрацію жінок, то вона була мінімальною.

За даними метричної книги, діти, які не дожили до 15 років (1189 осіб) становили 56 % від усіх померлих протягом 53 років (2116 осіб) (Табл. 4). Найбільшу кількість смертей ми зафіксували в наймолодшій віковій групі (0 – 4 роки). Ці діти становили 46, 7 % (988 осіб) від усіх померлих у с. Ветовому протягом досліджуваного періоду й 83 % серед дітей, які померли у віці до 15 років (1189 осіб).

Діти віком 5 – 9 років становили 7, 3 % (156 осіб) від загальної кількості смертей і 13 % від усіх дитячих смертей. У найстаршій віковій дитячій групі (10 – 14 років) ми нарахували 45 смертей, що становить лише 2 % від загальної кількості смертей (2116 осіб) і 4% від усіх дитячих смертей (1189 осіб).

У всіх трьох дитячих вікових групах хлопчиків померло більше, ніж дівчаток. Результати наших підрахунків показали, що серед померлих у наймолодшій віковій категорії переважали хлопчики (501 особа, або 35 % від кількості усіх померлих). Дівчатка в цій віковій групі становили 31, 4 % (487 осіб). Серед померлих віком 5 – 14 років хлопчиків теж померло більше, ніж дівчаток. У загальному підсумку хлопчики віком до 15 років становили 44, 4 % від загальної кількості усіх померлих чоловіків (614 осіб), а дівчатка – 47, 5 % (575 осіб) від усіх померлих жіночої статі (Табл. 4).

Щодо сезонності дитячої смертності у с. Ветовому, то коливання її показників цілком залежало від смертності в наймолодшій віковій групі. Найбільше смертей дітей віком 0 – 4 роки припало на січень – квітень. Протягом травня – червня ці показники різко знижувалися. У липні – серпні спостерігалось нове зростання кількості смертей серед дітей наймолодшої вікової групи. Протягом осінніх місяців кількість померлих маленьких дітей була відносно невеликою, але із початком зими, у грудні, цей показник підвищувався і тримався високих позначок до квітня (Табл. 4).

Дітей віком 5 – 9 та 10 – 14 років найбільше померло у березні – квітні, а найменше у травні – червні. Але головними “смертниками” с. Ветового виявилися діти наймолодшої вікової групи, бо шанси новонародженого дожити до п’яти років були мізерними.

На основі даних нашої метричної книги можна вирахувати вірогідність доживання малолітніх дітей до п’ятирічного віку. Для цього ми використали методику, запропоновану вже згадуваними французькими демографами Луї Анрі та Аленом Блюмом. Суть її полягає в тому, що кількість дитячих смертей у віці до п’яти років за певний період ділять на кількість народжень за цей же період. Потім цю ж саму кількість смертей ділять на кількість народжень протягом періоду такої ж тривалості, що розпочався на п’ять років раніше. Середній показник цих результатів є коефіцієнтом доживання новонародженого до п’яти років [17, с. 78].

Дані метричної книги дозволили підрахувати вірогідність дожити до п’ятиріччя для дитини із с. Ветового, яка народилася в період з 1739 по 1782 рік. Отже, згідно з нашими підрахунками протягом 49 років (з 1734 по 1782 рік) тут померло 940 дітей віком до п’яти років. За цей же період народилося 2378 дитини, а протягом періоду 1739 – 1782 рр. – 2049. Підрахунок вірогідності доживання дітей до п’ятирічного віку має такий вигляд:

$$\left(\frac{940}{2378} + \frac{940}{2049} \right) : 2 = 0,427.$$

Тобто 427 дітей з 1 000 новонароджених доживали до п’яти років і відповідно 573 дитини до цього віку не доживали. Цей показник дещо вищий за результати аналогічного дослідження дитячої смертності в парафії Святителя Миколи м. Сорочинці за даними метричної книги 1764 – 1786 рр. Там із 1 000 новонароджених до п’яти років доживало лише 420 осіб.

На думку Олуен Хафтон (Olwen Hufton), дослідниці материнства у ранньомодерній Європі, перші роки життя були небезпечними навіть для здорової від народження дитини, яку вигодували грудним молоком. Небезпека з’являлася, коли у віці приблизно двох років дитину відлучали від грудей [18, с. 47]. Дійсно, за спостереженнями Миколи Маркевича, діти українських селянок у XIX ст. тривалий час перебували на грудному вигодовуванні: “... матері часто надто довго годують їх груддю, від чого самі старіють; відлучивши від грудей, годують чим попало” [19, с. 70]. Таким чином переведення на тверду їжу створювало велику загрозу для життя дитини. Чутливість маленьких дітей до змін у харчуванні була першим чинником, який зумовлював абсолютну більшість їхніх смертей серед представників інших дитячих вікових груп.

Наші джерела дозволяють визначити кризові в плані смертності роки для населення с. Ветового й проаналізувати дитячу смертність протягом цих періодів. Для вирішення даного питання ми скористалися формулою французького історика-демографа Жака Дюпак’є (Jacques Dupâquier), яка має наступний вигляд:

$$I_x = \frac{Z_x - \bar{X} Z}{S},$$

де I_x – це показник інтенсивності демографічної кризи;

Z_x – кількість померлих певного року (наприклад, у 1770 р. померло 99 осіб);

$\bar{X} Z$ – середня кількість померлих за попередні 10 років;

S – корінь квадратний із суми квадратів різниць смертей за кожен рік і середнього показника, поділеної на 10 [20, с. 250].

Потужність кризи Жак Дюпак’є класифікував наступним чином:

- 1) Мала криза – показник від 1 до 2;
- 2) Середня криза – показник від 2 до 4;
- 3) Сильна криза – показник від 4 до 8;
- 4) Велика криза – показник від 8 до 16;
- 5) Суперкриза – показник від 16 до 32;

6) Демографічна катастрофа – показник більше 32. Обрахунок індекса Дюпак’є в с. Ветовому для 1770 р. наведено нижче. Він становив 5,28 (Табл. 1), а показник від 4 до 8 свідчить про сильну кризу.

Таблиця 1

Обрахунок індекса Дюпак’є у с. Ветовому 1770 р. *

Рік	Кількість смертей	Різниця із середнім показником за 10 років	Квадрат різниці
1760	22	-15,7	246,49
1761	50	12,3	151,29
1762	47	9,3	86,49

1763	47	9,3	86,49
1764	26	-11,7	136,89
1765	21	-16,7	278,89
1766	28	-9,7	94,09
1767	53	15,3	234,09
1768	42	4,3	18,49
1769	41	3,3	10,89
Середній показник за 10 років – 37,7			
Сума квадратів, поділена на 10 – 134,41			
Корінь квадратний із суми – 11,59			

Примітка. * Таблицю укладено автором самостійно. Наведені показники обчислено за [4].

$$I_{1770} = \frac{99 - 37,7}{11,59} = 5,28.$$

Дані метричної книги с. Ветового дозволяють здійснити обрахунки індекса Дюпак'є у період з 1744 по 1786 рік (див. табл. 2). Відповідно до наших розрахунків, протягом 43 років (1744 – 1786 рр.) в селі було 11 криз смертності, які припали на 1745, 1748, 1749, 1755, 1761, 1767, 1770, 1776, 1782, 1783 і 1785 роки. Сім із них були малими кризами, тобто індекс Дюпак'є не перевищував показника 2. Три кризи (у 1744, 1749 та 1776 роках) були середніми (показник від 2 до 4). Тобто одна криза припадала на кожні 4 роки. Іноді траплялося, що криза тривала два роки поспіль, як наприклад у 1748/1749 рр. або у 1782/1783 рр. Лише одна криза (1770 р.) виявилася сильною. Індекс Дюпак'є тоді становив 5,28. Але 1771 р., коли епідемія чуми в м. Києві ще тривала, індекс Дюпак'є с. Ветового вже повернувся до норми й залишався в її межах до 1776 р.

Головними жертвами під час демографічних криз були діти. У семи випадках з одинадцяти діти до 15 років становили більше половини від усіх померлих (Табл. 3).

Таблиця 2

Обрахунок індексу Дюпак'є у с. Ветовому протягом 1744 – 1786 р. *

Рік	Індекс	Рік	Індекс	Рік	Індекс	Рік	Індекс
1744	0,36	1755	1,39	1766	- 0,34	1777	- 1,02
1745	2,77	1756	-1,43	1767	1,54	1778	-0,008
1746	0,93	1757	- 0,09	1768	0,45	1779	0,04
1747	0,88	1758	0,61	1769	0,43	1780	-1,13
1748	1,304	1759	-1,04	1770	5,28	1781	0,06
1749	3,67	1760	- 0,61	1771	0,75	1782	1,13
1750	- 1,11	1761	1,28	1772	-0,59	1783	1,1
1751	- 0,55	1762	0,84	1773	-0,57	1784	-0,69
1752	0,33	1763	0,84	1774	0,37	1785	1,45
1753	0,19	1764	- 0,65	1775	-0,02	1786	-0,38
1754	-1,26	1765	- 1,01	1776	2,18		

Примітка. * Таблицю укладено автором самостійно. Наведені показники обчислено за [4].

Це яскраво проявилось 1770 р. (табл. 3), коли з 99 померлих у с. Ветовому 73 особи (73, 7 %) були дітьми віком до 15 років, а 63 особи (63, 6 %) належали до вікової групи 0 – 4 роки.

Відомо, що протягом 1770 – 1774 рр. на європейській території Російської імперії вирувала епідемія чуми. Захворювання, на думку сучасників тих подій, поширилося з Молдавії і Валахії [21, с. 304]. У м. Києві перші випадки смерті від чуми зафіксовано на початку вересня 1770 р [22, с. 305], хоча ще у лютому 1770 р. генерал-губернатора Федора Восейкова й непокоїли чутки про появу хворих у навколишніх селах. Однак під час лікарського огляду ознак чуми в цих людей не виявили [23, с. 305]. Аналізуючи дані метричної книги, ми помітили, що переважна більшість смертей у с. Ветовому протягом 1770 р. припала на січень – червень [24, арк. 202 зв.–205]. У 1771 р. демографічної кризи тут взагалі не було. Таким чином, високу смертність 1770 р. неможливо пояснити лише епідемією чуми. Крім того, парафіяни церкви Різдва Пресвятої Богородиці сотенного містечка Воронькова (сусідня Вороньківська сотня того ж Переяславського полку) [25, с. 25] взагалі не зазнали демографічної кризи протягом 1770 – 1771 рр. [26, с. 149].

У якості ще одного факту, який підтверджує вибіркового впливу чуми, можна навести дані про смертність у м. Кременчуці під час епідемічного спалаху 1784 р. Тоді із 8 000 мешканців міста захворіли лише 489 осіб, а померли 240 хворих [27, с. 88]. Із усього вище зазначеного не можна зробити висновок про те, що мешканці с. Ветового повністю уникли небезпек, зумовлених епідемією чуми, але зараз однозначної відповіді на це питання немає.

Таблиця 3

**Співвідношення загальної і дитячої смертності
під час демографічних криз у с. Ветовому протягом 1744–1786 рр. ***

Рік	Загальна кількість усіх смертей	Загальна кількість дитячих смертей	%	Кількість дитячих смертей (0 – 4 роки)	%
1745	47	34	72,3%	25	53,2%
1748	43	19	44,2%	16	37,2%
1749	76	23	30,3%	18	23,7%
1755	60	33	55%	24	40%
1761	50	25	50%	21	42%
1767	53	26	52%	21	39,6%
1770	99	73	73,7%	63	63,6%
1776	91	66	72,5%	55	60%
1782	67	47	70%	38	56,7%
1783	70	54	77%	47	67%
1785	79	38	48%	27	34%
Разом	735	438	59,6%	355	48,3%

Примітка. *Таблицю укладено автором самостійно. Наведені показники обчислено за [4].

Показники дитячої смертності по с. Ветовому співвідносяться із показниками для м. Сорочинці (Сорочинська сотня Миргородського полку) [28, с. 23], де протягом 1764 – 1786 рр. діти віком до 15 років серед померлих складали 57, 4 %, а представники вікової групи 0 – 4 р. – 41, 2 %. У м. Сорочинцях сезонна смертність у віковій групі 0 – 4 роки теж істотно відрізнялася від смертності дітей 5 – 14 років. Серед наймолодших найбільше дітей стабільно помирало протягом січня – квітня, а у травні – червні кількість смертей різко падала. У старших дітей взимку смертність була невисокою, але стрімко зростала протягом березня, липня й жовтня (Табл. 4).

Загалом, найбільше померлих виявлено серед хлопчиків наймолодшої вікової групи, тобто осіб віком до п'яти років. Смертність серед усіх облікованих хлопчиків і дівчаток с. Ветового віком 5 – 9 років теж мала яскраво виражену сезонність, але була майже в десять разів нижчою, ніж серед дітей наймолодшої вікової групи. Найменше дітей серед усіх хлопчиків і дівчаток з с. Ветового помирало у молодшому підлітковому віці (10 – 14 років). Загалом хлопчиків померло на 4 % більше, ніж дівчаток.

Зниження і підвищення дитячої смертності в дослідженому селі Переяславсько-Бориспільської єпархії залежало від зміни пір року. Вочевидь, збільшення зимових та весняних показників дитячої смертності зумовлювали віспа та кір, інфекційні захворювання дихальних шляхів, а також постійний брак харчів у «голодні» місяці, особливо після неврожайного року. Протягом спекотних літніх місяців діти найчастіше наражалися на небезпеку підхопити захворювання травного тракту [29, с. 410]. Хоча саме маленькі діти с. Ветового виявилися головними «смертниками», в період з 1734 р. по 1782 р. тут на 612 осіб більше, ніж померло. Новонароджених хлопчиків виявилось більше (1272 осіб), ніж дівчаток (1214 осіб). З'ясувалося, що висока дитяча смертність не заважала зростанню показників природного приросту населення с. Ветового.

Результати нашого дослідження корелюють з твердженням французького історика-демографа П'єра Шоню (Pierre Chaunu) про існування двох піків смертності (зимового й літнього) в ранньомодерних європейських соціумах. Зрілі та літні люди потерпали від зимового піку [30, с. 202]. Маленькі діти традиційно найчастіше помирали від літніх ентероколітів [31, с. 133] та погіршення харчування (через зниження лактації молодих матерів, які тяжко працювали під час жнив) [32, с. 202]. Зважаючи на все вище зазначене, ми підсумували, що спади й підйоми смертності в с. Ветовому відповідали моделі сезонної смертності, поширеній в Західній Європі ранньомодерної доби.

Таблиця 4

Сезонна смертність у с. Ветовому протягом 1734–1786 *

Загальна сезонна смертність (діти і дорослі)													
Стать/Місяць	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
Чол.	128	110	106	133	62	55	74	80	70	63	77	85	1043
Жін.	103	123	125	131	72	55	70	83	75	66	71	99	1073
Разом	231	233	231	264	134	110	144	163	145	129	148	184	2116
Загальна сезонна дитяча смертність (0 – 14 років)													
Чол.	73	58	68	76	36	39	48	47	40	43	44	42	614
Жін.	50	60	65	64	40	31	48	49	40	37	42	49	575
Разом	123	118	133	140	76	70	96	96	80	80	86	91	1189
Сезонна дитяча смертність по віковим групам													
Діти (0 – 4 роки)													
Чол.	65	50	48	56	28	35	41	43	35	31	34	35	501
Жін.	41	46	55	52	32	26	42	44	38	31	36	44	487
Разом	106	96	103	108	60	61	83	87	73	62	70	79	988

Діти (5 – 9 років)													
Чол.	5	6	16	14	6	4	7	3	4	11	8	5	89
Жін.	7	13	7	8	8	1	5	5	1	5	5	2	67
Разом	12	19	23	22	14	5	12	8	5	16	13	7	156
Діти (10 – 14 років)													
Чол.	3	2	4	6	2	0	0	1	1	1	2	2	24
Жін.	2	1	3	4	0	4	1	0	1	1	1	3	21
Разом	5	3	7	10	2	4	1	1	2	2	3	5	45

Примітка. *Таблицю укладено автором самостійно. Наведені показники обчислено за [4].

Джерела та література

1. Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті / Юрій Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
2. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / Ігор Сердюк. – Полтава: ТОВ "АСМІ", 2011. – 304 с.
3. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 990, оп. 1, спр. 5, 230 арк.
5. Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів. – К.: Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. – 148 с.
6. ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 414, арк. 207–234.
7. ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 5, арк. 230 арк.
8. Народонаселение. Энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. Г. Меликьян. Редколлегия: А. Я. Кваша, А. А. Ткаченко, Н. Н. Шаповалова, Д. К. Шелестов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1994. – 640 с.
9. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Луи Анри, Ален Блюм. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. – 207 с.
10. ПСЗРИ. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 10. – 995 с.
11. Замура О. Православне населення Переяславсько-Бориспільської єпархії в умовах поширення епідемії чуми 1770 – 1771 рр. / Олена Замура // Краєзнавство. – 2011. – № 1. – С. 144–150.
12. Романова О. Сповідальні книги київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян / Оксана Романова // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 122–148.
13. Волошин Ю. В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Ю. В. Волошин // Історична пам'ять. – 2011. – №1. – С. 5–24.
14. Волошин Ю. В. Статеві-вікова та шлюбна структура.
15. Волошин Ю. В. Статеві-вікова та шлюбна структура.
16. Анри Л. Вказана праця.
17. Анри Л. Вказана праця.
18. Хафтон О. Материнство / Олуэн Хафтон // История женщин на Западе. В 5 т. Парадоксы эпохи Возрождения и Просвещения / Ред. Н. Земон – Девис, А. Фарж. – Т. 3. – СПб.: Алетейя, 2008. – С. 47–54.
19. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія (Історико-етнографічне дослідження) / Л. Ф. Артюх. – К.: Наукова думка, 1977. – 306 с.
20. Kuklo С. Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej / С. Kuklo – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. – 521 s.
21. Андриевский А. Архивная справка о моровой язве в г. Киеве в 1770 – 1771 гг. / А. Андриевский // Киевская старина. – 1891. – № 8. – С. 304–314.
22. Андриевский А. Вказана праця.
23. Андриевский А. Вказана праця.
24. ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 5, 230 арк.
25. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Упоряд. Жук В. Н., Суховська З. М. – Полтава – Кременчук: Департамент поліграфії ПП "ЕНТ", 2002. – 205 с.
26. Замура О. Вказана праця.
27. Бородій М. К. До історії боротьби з чумою на Україні в XVIII ст. / М. К. Бородій // Український історичний журнал. – 1984. – № 5. – С. 82–90.
28. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 1941 рр.).
29. Kuklo С. Вказана праця.
30. Шоню П. Цивілізація класическої Європи / Пьер Шоню / Пер. с фр. и послесп. В. Бабинцев. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 608 с.
31. Шоню П. Цивілізація Просвещения / Пьер Шоню / Пер. с фр. И. Иткина, М. Гистер. – Екатеринбург: У-Фактория, М.: АСТ Москва, 2008. – 688 с.
32. Шоню П. Цивілізація класическої Європи.

Замура Е. Ю. Сезонная детская смертность в с. Ветово Басанской протопопии Переяславско-Бориспольской епархии в 1734 – 1786 гг.

В статтє на основаннн даних церковного учета населення подсчитаны и проанализированы показатели детской смертности в с. Ветово Басанской протопопии Переяславско-Бориспольской епархии. Внимание также акцентировано на сезонности детской смертности.

Ключевые слова: метрическая книга, возраст, исповедная роспись, индекс Уипла, индекс Дюпакье, кризис смертности, эпидемия, чума.

Zamura O. Yu. Infant mortality rate seasonality in Vetovo village Basan protopopia of Pereiyslav-Borispol bishopric during 1734 – 1786

In this article the infant mortality rate in Vetovo village Basan protopopia of Pereiyslav-Borispol bishopric during 1734 – 1786 is calculated on the base of church account and analyzed. Attention is accented on the specifics of infant mortality rate seasonality.

Keywords: register metric book, confession register, Whipple index, Dupâquier index, mortality crisis, epidemic, plague.

УДК 94(477.8).032“16”

М. М. Бурук

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСТРОГА В КІНЦІ XVII СТ.

Стаття присвячена дослідженню соціально-економічного розвитку Острога в кінці XVII ст. Визначено чисельність, соціальну структуру та національний склад міського населення. Проаналізовано економічний потенціал міста.

Ключові слова: Острог, населення, ремесло, промисел, торгівля, інвентарі.

Одним з важливих напрямків вивчення історії України ранньомодерного часу є міська проблематика. Дослідження міст включає в себе розгляд демографічних показників, з'ясування соціальної та професійної структури населення, визначення його національного складу. Крім того, важливим є вивчення економічного становища міст: розвитку ремесел, промислів, торгівлі, з'ясування видів та норм оподаткування міського населення. Вирішення окреслених проблем стає можливим на основі опрацювання джерел описово-статистичного характеру, зокрема, інвентарних описів маєтностей. Вони містять відомості про кількість міських будинків та їх власників, про наявність в місті господарських, торговельних та адміністративних споруд, про повинності міських жителів тощо.

Соціально-економічний розвиток Острога в кінці XVII ст., як і багатьох інших міст Волині, є фактично недослідженим. Можна відзначити лише напрацювання Т.В. Вихованця із вивчення топографії міста [1; 2]. Автор на основі інформативних можливостей інвентарів простежив міське планування: визначив назви та напрямки згадуваних у документах вулиць, а також охарактеризував забудову острозького Ринку. Значною мірою для дослідження послуговували узагальнюючі урбаністичні студії XVII – XVIII ст. вітчизняних та польських дослідників, які дали змогу простежити основні тенденції розвитку міст у досліджуваний період [3; 4; 5].

Джерельну базу дослідження склали інвентарні описи Острожчини 1687 та 1690 рр. [6], а також недатований інвентар кінця XVII ст. [7]. Точний час його укладення невідомий, оскільки відсутній початок документа. Аналіз тексту інвентаря дав змогу припустити, що він був підготовлений у період з 1692 до 1702 рр. Крім того, для порівняння демографічних змін в Острозі при написанні статті використано ревізію острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. [8] та окремі документи, опубліковані у серійному виданні «Архив Юго-Западной России» [9; 10].

Метою статті є висвітлення соціально-економічного розвитку Острога в кінці XVII ст. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: визначити чисельність та соціальну структуру міського населення; проаналізувати національний склад міщан; охарактеризувати основні напрямки економічного розвитку міста.

Місто Острог та Острозька волость в цілому у досліджуваний період були розділені на дві частини (як наслідок поділу між синами кн. Василя-Костянтина Острозького у 1603 р. та утворення так званої Острозької ординації в 1609 р.). На кінець XVII ст. ординатською частиною міста володіла Теофілія-Людовіка Любомирська, дружина великого коронного маршалка Юзефа-Кароля Любомирського [11, с.225]. Інша частина Острога спершу належала белзькому воєводі Яну-Олександру Конєцпольському. Однак, 8 липня 1690 р. він продав її великому коронному гетьману Станіславу-Яну Яблоновському [12, с.12]. Оскільки власники не проживали в місті, для управління своїми володіннями вони призначали спеціальних урядників. Територія замку перебувала у їх спільному користуванні. Джерела засвідчують, що будівлі, які знаходились ліворуч від в'їзної брами належали до ординатської частини, а територія праворуч від брами підпорядковувалась іншим власникам. У 1690 р. у Мурованій вежі мешкав урядник Шмідович «з дозволу панів Любомирських» [6, арк.45]. Частина міста Я.-О. Конєцпольського у досліджуваний період перебувала в оренді шляхтича Домєховського [6, арк.45].

В кінці XVII ст. умови соціально-економічного розвитку Острога та Волині в цілому були досить складними. Перш за все слід відзначити низьку чисельність населення, що було наслідком подій Визвольної війни середини XVII ст. та доволі частих татарських нападів. Відомості про значне скорочення чисельності острожан у середині XVII ст. підтверджує ревізія острозьких маєтків А.-А. Ходкевич 1654 р. [8, с.363-369]. Згідно цього документа, у Старому Острозі було заселено 93 будинки та пляци, в тому числі 44 єврейських. На Новому місті було 18 християнських будинків, а на Кароліні – 62 будинки, серед яких 13 єврейських. Відбулося різке зменшення чисельності міського населення, оскільки на 1654 р. воно становило лише близько 16 % показника 1629 р. [13, с.3].